Hinc Nagel

Jan Bartko a jeho literatura za serbske dźěći

K 100. posmjertninam wuznamneho wučerja

Zawod

Wjele je so pisało wo politiskim skutkowanju Jana Bartka wokoło 1848. Znajemy jeho tohorunja jako spisowaćela serbskeje literatury za dorostłych, też nabožneje literatury. Wěmy, zo je wón dźěłał w Maćicy Serbskej, na načolnym městnje za twar Serbskeho doma a w druhich towaršnostnych funkcijach. Wo jeho skutkowanju jako wučer pak poměrnje mało wěmy. Je to wosud wučerskeho dźěła. Wone je tak njeposrědne, tak direktne, zo za slědźerja k wopisowanju wučerskeho žiwjenja a skutkowanja ničo dale njewostanje hač snano někajke dopomnjenki šulerjow. Tak padnu wšelke skutki zasłužbnych serbskich wučerjow zašłosće, kiž bychu wjetšeje kedźbnosće hódne byli, do prózdnjeńcy zabyća. Bartko sam je sej toho wědomy był, hdyž je w jednej ze swojich štyrjoch nabožinskich basnjow „Křesćijanska šula" (c) hižo 1868 w „Zionskich hłosach" wozjewił sćěhowacu štučku, w kotrejž swojim šulerjam-wotchadnikam mjez druhim tole praji:

Da woteńdźće, a směm-li k wobzamknjenju
Was nětk wo něšto prosyć wutrobnje,
Da poruču wam tole k dopjelnjenju:
Ach njezapomńće mje! [1]

Tola wo skutkowanju Jana Bartka jako wučerja mamy bohudźak podłožki w jeho literaturje za serbske dźěći, a z nich móžemy mnoho wučitać a posudźować, mj. dr. jeho pedagogiske nahlady a zasady. Prěni tajki pospyt njech je tónle přinošk.

Přinoški Jana Bartka za serbske dźěći resp. za šulu móžemy rjadować do sćěhowacych skupinow: 1. do přełožkow a wobdźěłanja bibliskich stawiznow za šulske potrjeby; 2. do wudźěłanja serbskich čitankow z fiblowym razom; 3. do zestajenja a spisanja serbskeje šulskeje čitanki; 3. do spisanja rjaneje literatury za serbske dźěći; 4. do spisanja a wudaća dźěćacych wobrazowych knižkow a 5. do wudźěłanja a wudaća metodiskeho spisa a pokiwow za wučerjow w serbsko-němskich šulach. Někotři liča hišće do literatury za dźěći někotre jeho kěrluše, na přikład „Křesćijanska šula", kaž też přełožki „Paradiz-zahrodki" (1853) abo knižku „Oberlin" (1865), dokelž stej so wobaj spisaj za čitanje w šuli wužiwałoj.

1. K přełožkam a wobdźěłanju bibliskich stawiznow za šulske potrjeby

K bibliskim stawiznam sćěhuja jenož skrótka někotre přispomnjenja. Znatych je nam pjeć wudaćow (1853, 1880, 1890, 1900 a 1910), na kotrychž přełožkach bě Bartko wobdźěleny; formuluju to kedźbliwje, přetož njemóžu tu rozpominać, kak daloko je Bartko němske (?) předłohi też hišće předźěłał.[2]

---

[1] MICHAŁ DOMAŠKA, Zionske hłosy, 1868, str. 154

[2] W lěće 1864 su jako „Załožk Wupperthalskeho towarstwa k rozpředawanju" wušli druhe serbske Bibliske stawizny w šwabachskim pismje. W knize njeje ani awtor ani přełožowar

Bjezdwěla je jeho hłuboke nabožinske nastajenje přinošowało k tomu, zo je so Bartko do přełožowanja bibliskich stawiznow dał. Tola njebych chcył, zo so pedagogiski aspekt při tym přewidźi a podhódnoća. Religija běše tehdom hłowny šulski předmjet z najwjace wučbnymi hodźinami. Jako lubowar a spěchowar serbskeje rěče je Bartko w tutym předmjeće widźał najwjace móžnosćow, w šuli wučić a pola šulerjow zakorjenić a rozwiwać serbsku rěč. Nimo toho běchu powědki stareho a noweho testamenta za dźěći zajimawa lektura z bajkojtym dychom.

Jako předchadnik Bartkowych přełožkow bibliskich stawiznow bych wobhladował jeho wospjetny přełožk „Paradiz-zahrodki" wot Jana Arndta (1853).[3] Też do tutoho dźěła je so Bartko zawěsće dał, dokelž je za swoju wučbu nuznje trjebał čitanski material, hačrunjež njebě kniha po wobsahu, po wašnju pisanja a po wuhotowanju dźěćom přiměrjena.

Tónle aspekt je bóle wobkedźbowała jeho prěnja kniha bibliskich stawiznow, kiž je so w lěće 1853 wudała. Prěni dźěl „Stary testament" (strony 1–148) je Bartko, druhi dźěl „Nowy testament" je Pjekar přełožił. Wobsahowe rjadowanje do dweju dźělow su wšitke dalše serbske bibliske stawizny za šulsku potrjebu wobchowali. Kniha je so jednoróčna serbska w šwabachskim pismje – kaž tehdy wšě serbske ewangelske knihi – wudała. Předłoha přełožka běše němska kniha „Biblische Geschichte. Der heiligen Schrift nacherzählt und erläutert von Joh. Heinr. Kurtz ...". W předsłowje za serbske wudaće so mjez druhim pisa: „Tute němske knihi su wjele serbskim wučerjam ... k wulkemu wužitkej byłe. Serbske je da-li Bóh też budźa."[4] Serbska kniha bě potajkim też předwidźana za potrjeby w šuli, hačrunjež njebě na to wusměrjena a je so runje tak wužiwała jako lektura za starših. Přełožk ma so, štož nastupa prawopis, hišće poměrnje konsekwentnje po tehdyšim wašnju nałožowanja serbskeje rěče w cyrkwi, přełožowar njeje hišće zaměrnje na potrjeby šulerja dźiwał. Nimo toho je kniha čišćana w chětro małym pismje a nima ani jeničkeho wobraza.

W lěće 1880 je wušoł – najskerje jako prěni nakład – dalši Bartkowy přełožk resp. předźěłanje bibliskich stawiznow. Z tutej knihu započina so serija štyrjoch serbskich wudaćow, kiž běchu direktnje za šulske potrjeby spisane. Wosebitosće knihi su tele: 1. Je to přełožk němskeho wudaća, kotrež staj šulski radźićel Grüllich a dr. Wild zamě nje za šule, potajkim pod pedagogiskim widom spisałoj. 2. Knihu je Bartko za potrjeby serbsko-němskich šulow nic jenož přełožił, ale też předźěłał. 3. Kniha ma porno sebi

---

wupokazany. Też předsłowo njeje signowane. Jurij Młynk mjenuje w Nowym biografiskim słowniku Jana Krušwicu jako přełožowarja. Ale na titulnej stronje zhoniš, zo je „... po šulskich regulatiwach sprawjene, mjenujce: ze słowami swjateho pisma powědane a ze špruchami a z kěrlušowymi štučkami wukładźene, za šule a za domy we hornjołužiskej serbskej ryči wudate z wjacy hač sto bibliskimi wobrazami." Dźiwajo na to, zo je Bartko w lětomaj 1853 a 1880 Bibliske stawizny přełožił, a na to, zo běchu wone a tři dalše předewšěm za potrjebu šule wudate, je mysl bliska, zo je Bartko tutón přełožk znał a na njón w swojich přełožkach dźiwał. Kniha je kaž dotalne jednoróčna a ma hišće jara małe pismo, štož je wěsta ćeža při nałožowanju w šuli. Tola za to ma wona porno dotalnej wobrazy, hrónčka a kěrluše, štož zaso na to pokaza, zo hodźi so za šulske potrjeby wužiwać.

Dalšej serbskej knize, kotrejž stej z wobsahom bibliskich stawizow do lěta 1880 wušłoj, běštej: a) z přełožkom Imiša „Bibliske wobrazy za šulu a dom", 1867; b) za katolske wučemje wot Hórnika wobdźěłane „Bibliske stawizny stareho a noweho zakonja", 1870.

[3] Paradiz-zahrodka wot JANA ARNDTA, Drježdźany 1853. Po nastawku Oty Wićaza we „Łužicy" (1922, str. 71) je Bartko był štwórty a předposledni, kiž je tutón spis do serbšćiny přełožił.

[4] JAN BARTKO, Bibliske stawizny stareho testamenta, 1853, str. IV

serbski a němski tekst ze samsnym wobsahom. (Tutón fakt dyrbjał so raz we wosebitym pojednanju nadrobnišo rozpominać.) 4. Napisma a někotre dźěle su spisane we łaćonskim pismje. 5. Wuhotowanje je ze swojim trochu wjetšim formatom a wjetšim pismom za dźěći bóle přihódne.

Knihu je Bartko po nahladach a na zakładze němskeju awtorow spisał. Wona nima wobrazow, ale přehlad bibliskich hrónčkow a kěrlušowych štučkow. W předsłowje podawataj awtoraj pokiwy k wobsahej a namjety za dźěło w šuli.

Dalša kniha (2. nakład 1890) złoži so na nowe němske wudaće dr. Wilda, kralowskeho wokrjesneho šulskeho inspektora w Budyšinje, a je na titulnej stronje wupokazana jako wudawk B za delni a srjedźny schodźenk. W tym pokaza so postupne dalewuwiće też serbskeho wudaća, dokelž je Bartko přez to najnowše pedagogiske dopóznaća a nahlady zapopadnyć móhł. W cyłku je wone runje tak zapołožene kaž wudaće z lěta 1880.

Předposlednja kniha (3. nakład 1900) je wuraznje wupokazana za prěnje štyri šulske lěta a je so wot Bartka wobdźěłała na zakładze 13. němskeho wudaća šulskeho radźićela Grüllicha. Wobjim knihi je so wo ca. 150 stronow rozšěrił. Kniha ma 45 wobrazow, a jako dodawk su so přidali někotre originalne serbske šulske modlitwy. Nimo toho je so we wobsahu wupokazało, za kotre lětniki su jednotliwe titule předwidźane. Napadnje, zo su so w tutym wudaću – hač na napisma – z łaćonskimi pismikami pisane teksty na minimum zredukowali.

Poslednja kniha (4. nakład 1910) je so hakle dźesać lět po smjerći Bartka wudała. Najebać to je jako spisar Bartko mjenowany. Zakład běše drje Grüllichowe 22. němske wudaće, tola w zasadźe je to po wobsahu, zapołoženju a wuhotowanju samsna kniha kaž wudaće z lěta 1900. Zajimawe je, zo je so tute wudaće, kaž su mi starši kolegojo powědali, hač do nacionalsocialistiskeho časa w serbskich ewangelskich šulach wužiwało.

2. K serbskim čitankam z fiblowym razom

Pod titulom „Prěnja čitanka za serbske šule" je Bartko w lětach 1872, 1882, 1883 a 1887 wudał štyri čitanki z fiblowym razom. Su to wučbnicy za wučenje a wuknjenje čitanja a pisanja w serbšćinje (a němčinje) na ludowych šulach w serbskich kónčinach. (W dalšim mjenuju je skrótka fible.)

W tutym času su so w Serbach wudali dalše tajke wučbnicy.[5] By tuž hódno było, tute knihi jónu bliže přepytować a je přirunować z wučbnicami Bartka, wosebje pod aspektom nałožowanja nowych pedagogiskich, didaktiskich a metodiskich dopóznaćow a nałožowanja dwuréčnosće. Ważne žórło za to by była metodiska přiručka Jana Bartka z lěta 1887 „Kollegiales Geschenk für das Inventar jeder wendischen resp. wendisch-deutschen Schule im Königreich Sachsen als Einführung in das Erste Lesebuch in wendisch-deutschen Schulen von dessen Verfasser... Zawod do Prěnjeje čitanki...", kotruž dźensa hač na archiw a knihownju Serbskeho instituta hižo nihdźe njenadeńdźeš. Kniž-

[5] Tu chcu jako přikłady jenož někotre mjenować, kotrež su so wokoło lěta 1872 wudali: FRANC SCHNEIDER, Knižki k prěnjemu lazuwanju w serbskim, němskim a łaćonskim pismje, 1847; JURIJ WANAK, Prěnja čitanka za serbske a němske šule, 1864; MICHAŁ HÓRNIK, Prěnja čitanka za serbske katolske wučernje w Hornjej Łužicy, 1865; KŘESĆAN KULMAN, Serbsko-němski A-B-C z wobrazami za elementaršule, 1865 a 1866; FRYCO BOJT, Schreiblesefibel für deutsch-wendische Schulen ..., 1867; HERMAN BRAUER, Prěnja čitanka za katolske wučernje, 1883

ka, lěpje prajene dźewjećstronski zešiwk, je jedna z prěnich wučbnicow (hdyž nic prěnja) za didaktiku podawanja serbšćiny, z kotrejž spyta Bartko wučerjam-kolegam moderniše dopóznaća, nahlady a metody wuwučowanja rěče za dwurěčne dźěći posrědkować.

W prěnim nakładźe čitanskeje fible (1872) poda Bartko w zawodźe za wučerjow wšelake pokiwy. Wón rozłoži tam někotre pedagogiske zasady fible a poda wšelke rozjasnjenja k dźěłu z njej. Po studiju wobsaha tutoho předsłowa a fible sameje bych chcył sćěhowace ważne aspekty wustajić: 1. Je to dwurěčna fibla za wuknjenje čitanja a pisanja w serbšćinje a němčinje. Bartko je z tym kaž na přikład też Wanak a Hórnik chcył runohódnosć wobeju rěčow w procesu pisanja a čitanja zwuraznić. To je wosebje tohodla tak wuznamne, dokelž knježeše tehdy też pola serbskich wučerjow nahlad, zo je radźomne a nuzne, čitanje a pisanje na zakładźe němčiny wučić, a to běše wšědna praksa na wjetšinje šulow w serbskich kónčinach. 2. Bartko zakitowaše a praktikowaše zasadu, zo je w serbskich kónčinach trěbne, čitanje a pisanje najprjedy, znajmjeńša poł lěta dołho, na zakładźe a z pomocu serbskeje rěče wučić. Prěni dźěł jeho fible je tuž jenož serbski. Tule zasadu Bartko takle wopodstatni: „Der Lesestoff ist wendisch, weil wendischen Kindern nur dadurch das Lesenlernen anfänglich so leicht, so interessant und so bildend als möglich, wünschenswert und nötig gemacht werden kann. Die Denk- und Sprechfähigkeit, welche ja anerkanntermaßen durch den Leseunterricht mit geweckt und beigebracht werden kann und muss, kann ... unmöglich gehörig entwickelt werden, wenn ihnen gleich der erste Lesestoff in einer Sprache dargeboten wird, die sie fast noch nie gehört, viel weniger gesprochen haben."[6] A trójku ironisce wón přida: „Wie käme z. B. Wangemann oder jeder andere neuere Leselehrmethodiker mit seiner Fibel und Methode zu Fache, wenn er unter 10 Kindern 9 wendische hätte, die kein deutsches Wort verständen."[7] 3. Hačrunjež je so Bartko prócował, fiblu tak zapołožić, zo wona na to dobre wšěch tehdy znatych a wužiwanych metodow dźiwa a zo na přikład koncesije na zwukowacu metodu (Lautiermethode) čini, je tola spóznać, zo zastupuje we hłownym čitansko-pisansku metodu (Schreiblesemethode) na zakładźe zmysłapołnych rěčnych jednotkow. To na tym spóznaješ, zo njedźěła z izolowanymi pismikami abo z njezmysłowymi kombinacijemi, ale zo hłownje wužiwa teksty ze zmysłapołnymi słowami, ze sadami abo dźělemi słowow a sadow. 4. Bartko zawjedźe w serbskim dźěłu najprjedy jenož małe pismiki abo pismiki, kiž předewšěm serbšćina wužiwa. Hakle w druhim dźěłu poda wulke abo za němčinu typiske pismiki a pismikowe zestajenki. Z tym wuzběhuje na wušikne wašnje prěnjotnosć a ważnosć serbšćiny, wo kotruž je so přeco prócował. 5. Fibla je hłownje za wučbu čitanja myslena. Hač na přehlad pisanskich pismikow na kóncu fible njenamakaš tam žadyn material za wučbu w pisanju, ani po natwarje ani po poskitku maćizny. Wězo hodźa so też čišćane teksty jako předłoha za nadawki za wotpisanje wužiwać.

Druhe a třeće wudaće čitanskeje fible (1882 a 1883) stej po wobsahu a wuhotowanju runje tak zapołoženej kaž prěnja (1872).

Štwórte wudaće (1887) pak je dospołnje předźěłane, móžemy rjec nowowudaće. Hižo při prěnim přehladanju knihi a přirunowanju z dotalnymi wudaćemi je tole napadne: 1. Ryzy serbski (połětny) předkurs hižo njeje. Za to so pismiki wobeju rěčow, serbšćiny a němčiny, naraz zawjedu. 2. Też teksty k pismikam su so we woběmaj rěčomaj

---

[6] JAN BARTKO, Prěnja čitanka za serbske šule ..., 1872, str. 3

[7] Też tam

naraz, w serbšćinje a němčinje podali. 3. Čitanje a pisanje so wot spočatka hromadźe zawjedźetej. Pismiki a słowa su jako předłoha za jich pisanje hižo we wučbnicy podate. K tomu je so na spočatku přidała strona z předzwučowanjemi za pisanje. 4. Namjety za dźěło z izolowanymi pismikami a złóžkami su so sylnje redukowali, město toho su přiběrali přikłady z cyłymi sadami. 5. Wobchowała je so zasada, zo so wulke pismiki a němske zestajenki pozdźišo zawjedu. Za to pak su so w druhim dźělu nadawki za tworjenje jednorych sadow, za přełožowanje do wobeju rěčow a za wotpisowanje podali. 6. Kniha ma na spočatku kopicu wobrazkow (Streubilder), wjetši format a je za dźěło w šuli pod pedagogiskimi aspektami lěpje wuhotowana.

3. Zabawna a rjana literatura za dźěći

Wosebite zasłużby ma Jan Bartko při wuwiću serbskeje zabawneje a rjaneje dźěćaceje literatury. Wosrjedź 19. lětstotka je w Serbach prócowanje pytnyć, lekturu za dźěći z putow nabožneje tematiki wuswobodźić, přewinyć jednostronskosć a wutworić samostatnu swětnu zabawnu a rjanu literaturu w serbskej rěči, zo njeby młoda generacija była jenož na tehdy hižo derje rozwitu němsku literaturu tutoho žanra pokazana. Wšelacy rozswětleni abo swětej wotewrjeni Serbja běchu tehdy hižo spóznali, zo so literatura najwšelakorišich družin a temowych wobłukow dźeń a bóle na ważny kulturny medium za šěroke woršty luda rozwiwa, zo so też Serbja njemóža a njesmědźa tomu wuwinyć a zo to wosebje płaći za młodźinsku a dźěćacu literaturu. Tohodla je w tutym času nastała šwarna ličba mjenje abo bóle poradźenych nowych serbskich knihow za dźěći a młodostnych. W swojej njedospołnej kartaji serbskeje dźěćaceje literatury sym za lěta 1840–1880 naličił wokoło 40 wudaćow, kiž móhli do skupiny tuteje swojorazneje njewotwisneje swětneje lektury za dźěći zarjadować, a to 20 powědaceje literatury a 20 přewažnje ze serbskimi spěwami. Při tym njejsu hranicy k nabožinskej literaturje – kaž běše to w swojim času z wašnjom – wězo wótre. Na tutym městnje maja so mjenować jenož sćěhowace: Křesćan Kulman je podał dźewjeć wudaćow „Zahrodka kwětkojta" abo „Druha zahrodka kwětkojta" (1842, 1850, 1854, 1854, 1859, 1860, 1862, 1863, 1864), pjeć wudaćow „Čorny kós a drózna" (1851, 1857, 1857, 1863, 1869) a knižku „Michał aby štož człowjek syje, budźe wón też žnjeć" (1848) a Michał Buk „Knjez Mudry, jeho dźěći ha susodni přećeljo ..." (1849). Michał Hórnik pak je přełožił powědančko „Genovefa" (1861, 1861, 1870). Na polo swětoweje literatury je so też podał Křesćan Kulman ze swojim přełožkom „Robinson" (1861, 1862). Hačrunjež po wobsahu a po wuhotowanju předwidźana „k powučenju za wjesnych a jich wučerjow", su zmužići serbscy wučerjo w swojej čitanskej wučbje samo wužiwali wot Michała Rostoka přełoženu Globerowu knihu „Najwužitniši přećeljo ratarstwa a hajnistwa mjez zwěrjatami" (1866) a z tym wědomje z pomocu serbskeje rěče šěrili přirodowědne znajomosće a dopóznaća.

Do tutoho prócowanja je so też zarjadował Jan Bartko. Wón je wosebje wutworił a spěchował nowe formy serbskeje dźěćaceje literatury zabawneho a powučaceho raza. Je to potajkim lektura, kiž njecha być „wulka" literatura, ale kiž wobkedźbuje wosobinu dźěśća a dźiwa na swojotnosće dźěći. Wosebje zajimawe je, zo wón njeje dźěćom chcył nanuzować čitanje literatury abo spisow, kotrež hišće njebychu móhli zapřimnyć a rozumić, ale zo je wón chcył dźiwać na psychu a z tym na duchowne zamóžnosće dźěśća. Wón drje je po tematice był sam dźěćo swojeho časa a je pisał w duchu swojeho časa. Je so na př. inspirować dał wot Handrija Zejlerja a je pisał po jeho wašnju. Tola Bartko

je, podobnje kaž jeho přećel a kolega Radyserb-Wjela, zaměrnje pisał za dźěći, a to basnje a prozu. Zo móhli to tež mjeńše dźěći rozumić, je so zanurił do jich wašnja myslenja a jich začućow, wězo pod aspektom a z wotpohladom, kubłansce na nje skutkować. Přikłady za to namakaja so w serbskich nowinach a wosebje w II. dźělu čitanki z lěta 1887.

Do žanra zabawneje dźěćaceje literatury bych zarjadować chcył wobrazowe knižki z barbnymi wobrazami „Šešerjačk a druhe rawski" (1887?, 1897), „Šešerjawka a jeje towarški" (1899 a 1900?), „Wobrazki za pěkne dźěći" (1887?, 1897) a „Pěknych dźěći wjesele" (1899, 1900?). Poslednjej knižce je wudał hromadźe z Markom Smolerjom. Wšě tute knihi maja drje druhe dźěćace knihi swojeho časa za přikład, kaž němsku knihu „Der Struwwelpeter", tola wone su po zapołoženju swojorazne a wězo po rěči serbske. Myslu, zo je Bartko z tym zhromadnje z Markom Smolerjom zahajił serbsku dźěćacu literaturu dospołnje noweho charaktera.

Jako demonstraciju tekstow tutoho žanra podam tule dwaj přikładaj:

1. přikład:
(z „Šešerjačk a druhe rawski")

Čwělowar zwěrjatow

Wšón skót je Korla čwělował,
Nihdźe žanom' pokoj dał,
Psa a kóčku we domje,
Husy, kury na dworje
Je wón honił, přesćěhał,

Nikomu sej rěčeć dał.
Raz bě ćeta wobzamkła,
Z Korlu hić do zwěrjenca,
Hdźež je cuzych zwěrjatow
Wjele, wjele, wjele stow.
Ćeta z małej Marušku
Dźetaj pěknje pomału.

Korla ćěri doprědka,
při wopicach pozasta,
Škara do nich z wotmachom
Ze swojim tam kiješkom.
Bórzy pak je zhrabnyła
Za šiju joh' wopica,

Zary jemu pazory
Hłuboko do gyrgawy.
Lědom wumóžiła je
Ćeta jeho ze smjerće.
Lěkar drje je zapłatał
Ranu jom' a zwobalał.
Ale chory žałostnje
Lěto dołho ležał je.
Wěsće so nětk polěpši,
Klubu wjace njećini.

2. přikład:
(z „Šešerjawka a jeje towarški")

Njedótkaj so lampy

Lampa ćěmnje swěći so,
Hańžce njelubi so to,
Dokelž čitać njemóže,
štož je w knihach ćišćane.

Zwjertny sužoh horje kusk -
Z dobom bě wrjesk a łusk,
Woheń z lampy wusapny
A so Hańžce popadny.

Staršej skoku přihnaštaj,
Płomjo ruče zaleštaj.
Hańžka ćežko chora je
Lampy so wjac njedótknje.

Rjanu literaturu, wusměrjenu na dźěći jako čitarjow, je Jan Bartko předewšěm w serbskich časopisach wotćišćał, hdyž wothladamy wot wulkeho dźěla literarnych tekstow, kiž je w čitankach často bjez mjena wozjewił.

Basnje za dźěći namakaš w časopisu „Łužičan" pod napismom „Něšto za našich lubuškow" (1865) a pod napismom „Hrónčka za dźěći" we „Łužicy" su z lětow 1887 a 1888. Tež tu dwaj přikładaj:

1. přikład:
(z „Něšto za našich lubuškow")[8]

Ptačk a konik

Ptačk: Ach koniko, luby mój koniko,
Daj zornjatko z kortka mi swojeho;
Hlaj ty maš je połne hač dom kromički,
Zła zyma wšu picu pak zankła mi.

Konik: Bjer w Bože mje, wbohe sej ptačatko,
Hač do sytej' wole tu najěs so.
Budź wšědnje mi z hosćom, zo zastaram će,
Doňž luby Bóh zemju zas wotanknje.

A tak da stej w hromadźe žiwiłej so,
A přeco je woběmaj dosahało.
A jako so přibliži ćopliši čas,
Sto muškow ptačk spopada na jedyn raz.
Nic jedyn pysk konika kałnyć njej' měł.

Tež chudy wě zapłaćić bohatemu
Z dobrotu lubosć a přećelnosć wšu.

2. přikład:
(z „Hrónčka za dźěći")[9]

Najlěpše piće

Najlěpše wino za dźěći
To jasne je a puzoli
So pod hórku ze žórleška
Do čisteho ći sudobja,
To běži čerstwe sléborne
Přez kerki, łuki kćějate.
Sej strowosć z njeho nasrěba,
Štož běha, lěta, pluskota.
Haj we tym móžeš kupać so:
Tuž nježadaj sej druheho.

Do rjaneje dźěćaceje literatury móžemy tež zarjadować nabožnu baseń abo kěrluš Jana Bartka, kotryž je Michał Domaška w swojich „Zionskich hłosach" zarjadował pod hesłom „Křesćijanska šula", a to do wšěch troch jeho wudaćow. Jedna štučka dlěšeje štyridźělneje basnje (a–d) je so na spočatku tutoho nastawka wozjewiła. Kěrluš je so do spěwarskich přiwzał, dokelž je po wobsahu na konfirmandow, potajkim na dźěći wjetšeje staroby, wusměrjeny. Tehdy běše na paćerjach z wašnjom, zo su konfirmandźa ze spěwarskimi dźěłali, a za to je so Bartkowa baseń derje hodźała.

4. Zajimawa čitanka

Jako kedźbyhódne nowotarstwo Bartka, a to pod aspektom pedagogiki runje tak kaž ze stejnišća serbskeje dźěćaceje literatury, wobhladuju jeho wudaće „Prěnja čitanka za serbske šule, II. dźěl. Podłožki za elementarnu čitansku, nazornu a rěčnu wučbu

[8] Hlej Łužičan, meja 1865, čo. 5, str. 66
[9] Hlej Łužica 1887, str. 89

w serbsko-němskich šulach" (1887).[10] Dokelž je mje jako pedagoga tuta čitanka z literarneho kaž tež z didaktisko-psychologiskeho aspekta wosebje zajimowała, sym so z njej dokładnišo zaběrał a ju nadrobnišo analyzował. Tohodla sym cyłu čitanku a kóžde čitančko pod sćěhowacymi pjećomi wubranymi prašenjemi analyzował: rěč, awtorstwo, žanr, raz lektury, wobjim.

Při tym sym móhł sćěhowace zwěsćić: Bartko je so nastupajo wuběr tekstow prócował, zo by we wjetšinje prašenjow wurunanosć docpěł a ekstremne tendency w dalokej měrje wobešoł. Wosebje ważne je, zo je so tajki wurunany poměr w prašenju nałožowanja rěče zasadnje dodźeržał. Wot w cyłku 213 titulow (= 100 %) je so 94 (= 44,1 %) tekstow podało w serbšćinje a 119 (= 55,9 %) w němčinje. Tajkemu poměrej móžeš přihłosować, dokelž njeje rozdźěl přewulki, a runowaha serbskeje rěče je so zachowała. Z pedagogiskich přičin móžeš samo tute snadne wotchilenje serbšćiny za woprawnjene měć, dokelž rěčachu tehdy nimale wšitke dźěći w serbskich kónčinach wšědnje serbsce a trjebachu tuž za čitanje w němčinje wjetši pensum k zwučowanju. Rozsudne je, zo je so podźěl serbskich čitanskich tekstow garantował. Ważne tež je, zo su so serbske a němske teksty w jednej a tej samej wučbnicy podali. Lěpšina tajkich dwurěčnych wučbnicow běše, zo su starši za šulske potrjeby dyrbjeli jenož jednu knihu kupić a zo su dźěći čitanje w serbskej rěči na samsnu runinu hódnoty stajić a so tež zwonka wučby z wobčmaj rěčomaj čitajo zaběrać móhli.

W prašenju awtorstwa maja wot 94 serbskich tekstow jenož 26 (= 27,7 %) wupokazaneho awtora, mjeztym zo njeje pola 68 tekstow (= 72,3 %) awtor mjenowany. Runje nawopak, hdyž tež nic z tajkim wulkim wotstawkom, je poměr pola němskich tekstow. Tu je wot 119 tekstow pola 74 (= 62,2 %) awtor mjenowany a jenož pola 45 (= 37,8 %) awtor njeje znaty. Z toho wuchadźa, zo je Bartko móhł, štož nastupa awtorow, pola němskich tekstow, kotrež su jeho didaktisko-metodiskemu zaměrej a wotpohladej wotpowědowali, z połneho čerpać a na kwalitu dźiwać. Při tym so pokaza, zo je podłoha pola wusměrjenych serbskich tekstow chětro ćeńka była. Ćim bóle ma so hódnoćić, zo je Bartko tež pola serbskich tekstow swój didaktisko-wobsahowy zaměr konsekwentnje dodźeržał a so wo kwalitu prócował.

Štož nastupa prašenje za wobjimom tekstow, móžemy tohorunja zwěsćić wěstu wurunanosć. Tola tute konstatowanje wuważenosće dyrbimy relatiwnje widźeć, dokelž přepytowar je hranicu mjez krótkim a dołhim tekstom mjenje a bóle swojowólnje postajił. Wón je do kriterija dołhich tekstow přirjadował wšě teksty, kiž maja tři hrónčka, poł strony abo wjace. Wšo druhe je do krótkich tekstow ličił. Po tutym měritku wobjimuje čitanka 106 krótkich a 107 dołhich tekstow, štož wučinja poměr wot 49,8 % na 50,2 %. Nimo toho móžemy zwěsćić, zo njeje žadyn tekst dlěši hač jedna ćišćana strona. Z tym bě awtorej móžno, na wšelakorosć čitanskich titulow a na wotměnu we wobsahu dźiwać, štož ma za wučbu wosebje w delnich a srjedźnych šulskich lětnikach wulki wuznam. Wšo tole na to pokaza, zo je so Bartko prócował, změnu mjez dlěšimi a krótšimi tekstami přez cyłu knihu a z tym we wšej wučbje zawěsćić, zo njeby čitanska wučba była po wobsahu a zapołoženju přewostudła, ale wotměnjaca.

---

[10] Bartko je samsne lěto 1887 k čitance wudał metodiski zawod abo nawod „Kollegiales Geschenk für das Inventar jeder wendischen, resp. wendisch-deutschen Schule im Königreich Sachsen als Einführung in das erste Lesebuch in wendisch-deutschen Schulen ....". Zasadne wosebitosće tutoho metodiskeho spisa sym hižo wobjednał, hlej: Rozhlad 46 (1996), čo. 11, str. 427.

We woběmaj rěčomaj maja dołhe teksty porno krótkim přewahu: dołhe teksty němsce 65 (= 54,6 % wot 117) a serbsce 52 (= 55,3 % wot 94); krótke teksty němsce 54 (= 45,4 %) a serbsce 42 (= 44,7 %). Rozdźěl njeje potajkim wulki, tola štož je ważniše: We woběmaj rěčomaj so podźěl dołhich tekstow runa.

Bartko je so prócował, zo by prawje wjele tekstow připóznatych a wuznamnych awtorow do čitanki přijał. Tola hladajo na swój tematisce wusměrjeny pedagogiski wotpohlad je dyrbjał tójšto tekstow přiwzać, pola kotrychž njebě jemu awtor znaty. Dźensa móžemy po stilu jenož zwěsćić, zo je mjez njeawtorizowanymi serbskimi tekstami wulki dźěl, kiž je Bartko sam spisał, předźěłał abo přełožił.

W prašenju žanra tekstow napadnje, zo je chětro njeruny poměr mjez basnjemi a prozu, při čimž maja basnje pola serbskich kaž tež pola němskich tekstow jasnu přew hu, hačrunjež su so wšě wěcne teksty w prozy pisali. Pola serbskich tekstow su to 58 basnjow (= 61,7 %) porno 36 (= 38,3 %) tekstam prozy a pola němskich 68 basnjow (= 57,1 %) porno 51 (= 42,9 %) prozowym tekstam. Hižo z toho je tež widźeć, zo maja literarne přinoški a w tym wobłuku basnje pola Bartka wulku přewahu, wšako knježeše tehdy nahlad, zo ma so w ludowej šuli literarno-estetiske zdźěłowanje a kubłanje pře ewšěm z pomocu a na zakładźe poezije zwoprawdźić.

K prašenju raza lektury: Mam zawjedźenje wěcnych tekstow za zmužite pedagogiske nowotarstwo w Serbach. Přiwzaće tajkich tekstow do serbskorěčnych čitankow njeběše tehdy z wašnjom, wone pak je so potom we wšěch dalšich serbskich čitankach – wězo na zakładźe hinašich zasadow – dale wjedło. Přemóžacu přewahu tekstow za literarnu lekturu – pola serbskich tekstow 80 (= 85,1 %), pola němskich 80 (= 67,2 %) – porno tekstam za wěcownu lekturu – pola serbskich tekstow 14 = 14,9 %, pola němskich 39 = 32,8 % – mam za jara přemyslenu. Z tym je so primat literarneho čitanja wopodstatnił a estetisko-moraliskemu kubłanju šulerjow w čitanskej wučbje wulka ważnosć přicpěwała. Tež tutu zasadu su dalše serbske čitanki wobchowali a zdźěła hišće wutwarili.

W cyłku hódnoću čitanku jako rozsudny přełam do směra literarneho čitanja w serbsko-němskich šulach. Hižo młody Michał Hórnik je ze swojej čitanku „Mały wubjerk z narodneho a nowišeho pismowstwa hornjołužiskich Serbow" (1863) přewinył wobmjezowanje šulskeho čitanja na nabožnu tematiku a stworił zakład za literarne čitanje w šuli. Podobne je pospytał Hendrich Jordan ze swojimi čitankami (1864, 1867, 1870). Bartko je tutu liniju w zmysle spedagogizowanja dale wjedł. Zasadne wosebitosće tuteje čitanki Bartka su tute:

Sprěnja móžemy zwěsćić, zo je čitanka zasadnje dwuróčna. Poměr mjez serbskimi a němskimi tekstami wučinja něhdźe poł a poł. Wšě napisma su zasadnje dwuróčne, tež te z němskim tekstom. Jan Bartko je z konsekwentnym dwuróčnym zapołoženjom zawěsće chcył přewinyć tehdy we wučerstwje a tež w ludnosći rozšěrjeny nahlad, zo je prawe zdźěłowanje a kubłanje jenož na zakładźe němskeje rěče móžne, zo je serbšćina pola serbskich dźěći jenož jako wuchadźišćo za wuknjenje němčiny třebna abo zo je serbšćina kmana jenož za nabožinsku tematiku a za nabožinsku wučbu. Runowaha serbskich a němskich tekstow we wšěch tematiskich cyłkach čitanki na to pokazuje, zo je Bartko serbšćinu za kmanu měł, dźěćom kulturne bohatstwa a wědu, tež wo realnych předmjetach, posrědkować. Zdobom je pokazać chcył, zo je hižo w ludowej šuli móžno, dźěćom dwě rěči ertnje a pisomnje posrědkować a na zakładźe dweju runoprawneju rěčow w šuli a we wučbje dźěłać. Pozdźiše čitanki za serbsku wučbu su tutón staw dwuróčnosće přewinyli, dokelž je šula móhła a dyrbjała na hinaše towaršnostne poměry a rěčne wuměnjenja pola dźěći twarić.

Zdruha běše čitanka, kaž bě to tehdy z towaršnostnej praksu w ewangelskich kónčinach a tež uzus w šulach, wězo spisana w šwabachskim pismje. Ale zajimawe je, zo je Bartko w knize podał pjatnaćestronski dodawk jako zawod do pisanja a čitanja we łaćonskim pismje, a to z němskimi a serbskimi tekstami. K tomu je dodał 27 wotpowědnych tekstow za čitanske zwučowanje. Bartko pokaza z tym, zo je tež w serbšćinje chył docpěć, zo móža šulerjo z łaćonskimi pismikami napisane serbske tekste samostatnje čitać.

Z pedagogisko-psychologiskeho stejnišća mam *střeća* za jednu z wuznamnych pokrokowych tendencow wučbnicy, kotraž bazuje na zasadach Diesterwegoweje šule, orientowanje na rjadowanje wobsaha čitanki po tematiskich wěcnych cyłkach. Zakład za to su Bartkej realne wobłuki wobswěta a nic někajke druhe rjadowace principy. Nabožinska tematika je drje w tekstach samych zastupjena jako moraliski, etiski abo swětonahladny princip, ale wona njeje hižo nošacy zakład za rjadowanje čitanki a z tym zakład jeje pedagogiskeho zapołoženja. Za to je so mjez 17 tematiskimi cyłkami podała jedna wobłukowa tematika „Bóh a njebjeski raj / Gott und das Himmelreich" z wosom přinoškami. Na podobny princip pedagogiskeho tematisko-wobsahoweho wusměrjenja dźiwa tež hižo 1863 wot Michała Hórnika wudata čitanka. Dalše serbske čitanki kaž „Kwětki" (1921) a „Zahrodka" (1925) abo wšě čitanki za serbske šule (A) po lěće 1945 su runje tak natwarjene.

Zeštwórta je swojorazne nowotarstwo porno wšitkim druhim serbskim čitankam, zo je Bartko pod jednotliwymi temami nimo literarnych tekstow (basnjow a prozy) tež podał wěcne teksty. Z tym je wotpowědował pedagogiskemu trendej, wosebje hač do 4. abo 5. lětnika wučić zakłady realijow jako přihot na wučbu w specielnych humanistiskich a přirodowědnych předmjetach. Z wěcnymi serbskimi tekstami je so šulerjam móžnosć dała, we wučbje praktikabelne informacije z pomocu serbskeje rěče čitajo přijimać, so na zaběru z realijemi zwučić a so dokładnišo z nimi zaběrać. Poměr mjez literarnymi a wěcnymi tekstami je w čitance 160 (75,6 %) do 53 (25,4 %). Čitanka pak běše we hłownym wučbnica dobreje literatury a jenož připódla wěcno-informatoriska. Zasadu, tež wěcne teksty zapřijeć, su tež w dalšich serbskich čitankach wobchowali a dale wuwiwali. Zo je Bartko zawjedł tajke čitanje, běše we wonym času w Serbach zmužite nałožowanje modernych pedagogiskich nahladow.

Jako demonstraciju tuteju družinow čitanskich tekstow podam tu dwaj přikładaj z pjera Jana Bartka:

1. přikład: *Powědka literarneho raza*

Bledźak - Der Schwätzer

Młody hordačk rěčeše rady wjele a chcyše wšo lěpje wědźeć, hač druzy ludźo. Tuž dźeše mudry muž k njemu: „Dokelž wšitko wěš, da praj mi, čehodla maja ludźo dwě wuši a jenož jednu hubu?" – Bledźak mjelčeše a njewědźeše ničo wotmołwić. Skónčnje dźeše tón mudry muž: „Nó da chcu ći to prajić: zo bychu wjacy posłuchali a mjenje rěčeli."[11]

---

[11] JAN BARTKO, Prěnja čitanka za serbske šule. Erstes Lesebuch, II.Teil. Unterlagen für den elementaren Lese-, Anschauungs- und Sprach-Unterricht in wendisch-deutschen Schulen, 1887, str. 4

2. přikład: *Wěcny tekst*

Knihi - Das Buch

Knihi su wot papjery. Wone maja wjele papjerkow. Kóžda papjerka ma dwě stronje. Na tymaj steja pismiki, słowa a cyłe sady w runych rynčkach. Ćišćer ćišći a wjazar wjaza knihi. Zwjazk wobsteji z dweju wěčkow abo deskow, z chribjeta a wobrězka. Wěčce stej wot zlěpjenki, a chribjet wot kože abo płatu.[12]

Spjata chcemy hišće wotmołwić na prašenje, kak daloko je Bartko teksty za čitanku sam spisał. Za wotmołwu na to je rezultat přepytowanja jara zajimawy. Wot 213 přinoškow w čitance su 103 (= 48,4 %) z mjenom awtora wupokazane, a namakaš tam mjez druhimi awtorami přinoški z mjenami znatych spisowaćelow kaž Zejler abo Hoffmann von Fallersleben. Pola tójšto, mjenujcy 110 (= 51,6 %) přinoškow, serbskich kaž němskich, literarnych kaž wěcnych, pak awtor mjenowany njeje. Možemy z toho wuchadźeć, zo je wjetšinu tutych přinoškow Bartko jako awtor a wudawaćel knihi sam spisał, přełožił abo přełožujo předźěłał. Hižo to by był chwalbyhódny spisowaćelski skutk, kiž dyrbjał so jónu dokładnišo přepytować.

Přispomnjenje redakcije

Městna dla njeje so cyły zapodaty manuskript přinoška wozjewił. To nastupa přehlad titulow a tabelow statistiskeho přepytowanja ke knize „Prěnja čitanka za serbske dźěći, II. dźěl: Podłožki za elementarnu čitanku, nazhornu a rěčnu wučbu w serbsko-němskich šulach“ (1887) a přehlad literatury wo Bartku a wot Bartka.

Zajimcy móžeja mjenowane materialije pola awtora wužiwać.

[12] Tež tam, str. 5